

researcher from Kamianets-Podilskiy state historical museum Sergei Kalutsky: «The role of Ukrainian Cossacks in the state building process XVII: the view of V. Lipinsky.»

The meeting of the «round table» was ended by discussion. According to its results, it was decided to continue the practice of such forums in order to discuss various actual issues of history of Ukraine XVII–XVIII centuries. The materials of the «round table» are decided to publish as a separate section in the proposed 26 volume collection «Research papers of Kamianets-Podilskiy National University named after Ivan Ogienko. Historical Science».

Отримано: 22.11.2016 р.

Валерій Степанков

ПОСТАТЬ ПЕТРА ДОРОШЕНКА В ІСТОРИЧНІЙ ДОЛІ УКРАЇНИ

Одним із найвидатніших державних діячів Гетьманщини середини XVII–XVIII ст. безперечно був Петро Дорошенко, значимість діяльності котрого, на превеликий жаль, явно недооцінюється як у науковій літературі, так і в інтелектуальному просторі українського суспільства в цілому. У свідомості переважної більшості вчительства, викладацького корпусу вишів й студентства його постать знаходиться в одному оціночно-смысловому ряді поряд з С. Опарою, М. Ханенком, П. Суховієм, Д. Ігнатовичем (Многогрішним) тощо. У такій аберрації світоглядного образу лежать причини переважно методологічного характеру, породжені сучасним рівнем стану осягнення сутності подій кінця 40-х – першої половини 70-х рр. XVII ст. Не вдаючись до аналізу термінологічного інструментарію використовуваного науковцями (його огляд зроблений мною у травні 2015 р. на круглому столі «Ранньомодерна Україна: проблеми термінології та уніфікації понятійного апарату»¹), значимість якого у даному випадку не є визначальною, виокремлю з поміж них дві найважливіших, що проходять наскрізною ниткою як через наукову, так і навчально-методичну літературу.

Перша з них, витoki якої сягають останньої третини XIX ст., полягає у тяглоті ідеї виокремлення подій середини XVII ст. у різні часи під назвами «Хмельниччина», «Визвольна війна українського народу й возз'єднання України з Росією 1648–1654 рр.» та «Національно-визвольна війна українського народу (1648–1657 (1658) рр.)» у самостійний, змістовно й хронологічно завершений період ранньомодерної історії. Однак ніхто з істориків так і не спромігся до сьогоднішнього дня чітко довести, як і обґрунтувати його типологічну відмінність, від смыслового наповнення наступних подій. І дуже сумніваюсь, що комусь вдасться подібного досягти, бо всі вони (і середини, і кінця 50-х – першої половини

70-х рр. XVII ст.), попри існуючі розрізнення у формах прояву й багатьох деталях, становили собою ланки єдиного процесу боротьби українців за незалежність й збереження витвореної держави.

Наступна причина логічно впливає з попередньої. Її сутність полягає в тому, що абсолютна більшість сучасних дослідників характеризує період опісля «Національно-визвольної війни» «Руїною», починаючи її з 1658 р., і розтягуючи на наступні десятиріччя. Доводиться тільки жалкувати з того приводу, що вони по суті проігнорували спробу Т. Чухліба (ще 12 років тому назад) ініціювати дискусію наукової коректності використання даного терміну й не прислухалися до висловлених ним цілого ряду вельми слухних спостережень, зауваг і роздумів, які особисто сповна поділяю². І в певній мірі можна зрозуміти чому. Адже розмитість смислового навантаження, а відтак і різночитання, роблять його вкрай зручним для маніпулювання. Уже апріорі вживання цього терміну знімає наукову актуальність необхідності з'ясування усього комплексу проблем державотворення, боротьби за незалежність, соціальної політики урядів, ролі еліти й окремих державних діячів, значимості зовнішньополітичного чинника тощо. Адже і так все цілком ясно: панувала «Руїна» (причому у трактуванні її суті акцент, як правило, зміщався не на зловісні наслідки втручання у внутрішні справи Гетьманщини Речі Посполитої, Московії й Криму, а на «криваві міжусобиці» старшини, «війну берегів», «безжалісну війну всіх проти всіх», а тому, зрозуміло, що у порівнянні з попереднім часом упродовж неї не могло відбуватися жодних істотних позитивних явищ та процесів, не могли діяти видатні державні діячі. Глибоке і всестороннє дослідження «епохи «Руїни»» спростовує основні постулати цієї концепції і висуває на чільне місце нагальну потребу проведення одного чи кількох «круглих столів» (дискусій) з наукової коректності вживання цього поняття, що істотно спотворює українську історію кінця 50-х – першої половини 70-х рр. XVII ст.

У зв'язку з чим давно визріла необхідність оціночної реабілітації постаті П. Дорошенка у світоглядному просторі української громадськості. І перший крок на цьому шляху мусимо зробити ми – історики – професіонали. І слід лише вітати проведення з ініціативи Володимира Кривошеї у жовтні 2015 р. Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої добі його гетьманату³. Нині у жовтні 2016 р., ми також зустрічаємося, правда не конференції, а на «круглому столі» з проблематики гетьманування П. Дорошенка. Хотілося б, щоб такі заходи науковців стали традиційними, так як саме вони слугують найкращою символічною даниною пам'яті Людині, котра 28 років свого життя (починаючи з 20-річного віку) присвятила спочатку як воїн, а з 1665 р. як володар гетьманської булави, боротьбі за незалежність України, що завершилася трагічно як для нього особисто, так і для українського народу.

Він народився 1627 р. у козацькій аристократичній сім'ї (дід Михайло і батько Дорофій обиралися гетьманами Війська Запорізького), в якій традиційно культивувалися козацькі ідеали рицарства, служіння товариству Війська Запорізького, православній вірі, «свободам і вольностям» руського народу. Вірогід-

но навчався (з 15 літ) у Києво-Могилянському колегіумі⁴. У кінці 1647 р. у числі кількох десятків вірних Б. Хмельницькому козаків подався на Запоріжжя, де захопленням у лютому наступного року Січі й розпочалася Українська революція. У горнилі визвольної боротьби на літо 1665 р. пройшов нелегкий шлях від рядового козака до генерального обозного Війська Запорозького (другої посади після гетьмана у старшинській ієрархії). А 28 серпня, не без сприяння з боку кримських мурз, козацька рада обрала П. Дорошенка гетьманом. Товариство поважало його за набутий досвід вірної служби Війську Запорозькому. Як відзначали козаки на початку 1669 р., П. Дорошенко «...козак старий і поля знає...»⁵. Тому мав право заявити у вересні 1673 р. російському посланцю С. Полховському про обґрунтованість своїх претензій на булаву об'єднаної козацької України. «Нехай Самойлович не похваляється, – наголошував він, – щоб він був таким козаком як я – від прадідів козак! Хіба він бачив запорозькі річки і море? Де він бував? До чого приглянувся? З якими государями про війну і мир добрим звичаєм вів переговори?.. Але знають то Бог і люди: не давній він козак. Хіба проходив він усі військові чини, від малого до великого! Я так багато разів був полковником і всі старшинські чини пройшов!»⁶.

Роки гетьманування – 1665–1676 – стали часом розквіту його талантів державотворця й водночас жахливої катастрофи усіх зроблених ним зусиль у сфері розбудови інституцій політичної системи Правобережної Гетьманщини та краху політичних планів. Його заслуги в історичній долі України вбачаю у наступному:

1) спромігся подолати глибоку політичну кризу Правобережної Гетьманщини, відродити ефективну діяльність уряду й місцевих органів влади та консолідувати політичну еліту (осінь 1665–1666 рр.);

2) розробив ефективно діючу модель функціонування інституту гетьманської влади;

3) вперше сформулював політичну програму досягнення номінальної протекції козацькою Україною і прагнув її реалізувати у відносинах з монархами Речі Посполитої, Порту і Московії;

4) Перший і останній з гетьманів, котрий розв'язання української проблеми розглядав як послідовну реалізацію двох органічно пов'язаних між собою завдань. Перше з них полягало у досягненні козацькою Україною статусу номінальної протекції (у випадку її отримання від польського короля з гарантіями збереження національно-релігійних «свобод» українського населення на територіях, що перебували у складі Корони Польської та Великого Князівства Литовського (далі – ВКЛ); друге – в об'єднанні західноукраїнських земель із Гетьманщиною у межах незалежної соборної держави;

5) вперше після смерті Богдана Великого обстоював соціальні результати революції, що торкалися не тільки козацького стану, але й поспільства, не допускаючи шляхти й урядників до маєтностей, а відтак поновлення феодалного землеволодіння, фільваркового господарства, кріпацтва й панщини;

Обґрунтуємо в основних рисах сформульовані положення.

1. Час обрання П.Дорошенка гетьманом припав на критичний період історії Правобережжя козацької України. По-перше, функціонування державних інституцій було паралізоване анархо-охлократичною стихією. Маємо свідчення ряду джерел, що влада П. Тетері (до червня 1665 р.) та С. Опари (липень-серпень 1665 р.) була номінальною. Не без підстав восени 1664 р. подільський полковник Остап Гоголь обурювався ситуацією, за якої «дійшло до того, що кожен козак був полковником, а сотник гетьманом»⁷. По-друге, влітку 1665 р. розгорілася боротьба за булаву, претендентами на яку виступали окрім С. Опари, овруцький полковник Децик (Дацько Васильович) та брацлавський полковник Василь Дрозденко. По-третє, жахливе розорення й обезлюднення краю воєнними діями, особливо каральними акціями київського воєводи С. Чарнецького, та захоплення населення у ясир татарами. Як констатував ротмістр Є. Боруховський у березні 1665 р., у волостях межиріччя Тетерева – Случі «...тільки собаки виють та вовки бігають зграями»⁸. Втрати населення в цілому сягали 75-80% від 1648 р.

П. Дорошенко діяв вміло і рішуче. Не дозволивши об'єднатися Децику й В.Дрозденку, він спочатку змусив капітулювати останнього (кінець жовтня), а через кілька тижнів – відступити Децика на Лівобережжя. До середини листопада взяв під свій контроль і терени Подністров'я, спонукавши залишити їх полковника Р. Дмитрашка-Райчу, котрий згодом переправився у Лівобережжя. Міщани Могилів-Подільського видали гетьману подільського полковника К. Мигалевського (грека за походженням).

Таким чином до кінця року поширив владу на всю територію Правобережжя козацької України⁹. Спромігся сконсолідувати й еліту. Генеральним об'єктом призначив Івана Демиденка, генерального суддю Г. Гапоновича замінив Семеном Богаченком, генеральними осавулами – Павла Апостола й Дем'яна Пиляя. Пляяду полковників поповнили: уманський Григорій Білогруд, брацлавський Михайло Зеленський, подільський О. Гоголь й інші. Повів також жорстоку боротьбу з розбійниками, в чому знайшов повну підтримку з боку населення¹⁰. На весну 1666 р. відродив функціонування місцевих органів влади, успішно вгамовуючи анархо-охлократичну стихію і свавілля окремих полковників, зокрема зі звільненням з ув'язнення К. Мигалевським. Зібравши у Подністров'ї 5-титисячне військо, останній відмовлявся виконувати його розпорядження, намагаючись проводити самостійну зовнішню політику. Це протистояння завершилося у серпні переходом К. Мигалевського на службу царю¹¹. Таким чином на осінь 1666 р. було остаточно подолано політичну кризу й відновлено діяльність центральних і місцевих органів влади.

2. Важко переоцінити значимість зусиль П. Дорошенка у сфері відродження основних прерогатив гетьманської влади та її ролі у функціонуванні української політичної системи. Відомо, що він, як і Богдан Великий, виступав безсумнівним прихильником її домінування (не виключно, що також виконував потаємні наміри домогтися встановлення монархічної форми правління¹²), проте, реально оцінюючи ситуацію, спромігся уникнути встановлення автори-

тарного режиму й проявів деспотизму у стосунках зі старшиною й козацтвом. Він зумів віднайти ефективно діючий механізм поєднання міцної гетьманської влади зі систематичним функціонуванням як представницької козацької ради, так і старшинської.

Кидається у вічі відсутність боязні втратити владу та готовність покласти булаву на вимогу козацького товариства. Вперше це продемонстрував на Лисянській березневій раді 1666 р.¹³, а в наступні роки вдавався до такої дії неодноразово (останній раз так вчинив на Чигиринській раді 20 жовтня 1675 р.¹⁴). В окремих випадках, аби уникнути обвинувачень у тиску на роботу ради й на в'язуванні їй своєї волі, відмовлявся від участі у роботі, як це, наприклад, мало місце у березневій 1670 р. Корсунській раді¹⁵. Жодної важливої ухвали не було прийнято без обговорення й згоди з боку старшин чи представницької козацької ради. Не без підстав генеральні судді П. Бережицький та С. Половець у листі до короля (березень 1671 р.) звертали його увагу на хибність поширеної у Варшаві думки начебто гетьман «...сам з кількома особами відправляє посольства, приймає, а нам, всьому Війську, не повідомляє», бо він «...усе за порадою всього Війська чинить»¹⁶. Як підкреслювали автори листа городского козацтва й старшини до «Товариства Війська Запорозького Низового, яке перебувало на Коші» (березень 1671 р.), «Отож знайте, що все, що чинить й.м.п. гетьман, то все робить за згодою і радою нашою і нічого перед нами не приховує»¹⁷. Рішуче протидіючи відродженню чорної ради (чого домагалася Варшава), спромігся трансформувати представницьку військову раду (у складі 500-800 осіб) в ефективно діючий орган функціонування політичної системи. Окрім старшин, у її роботі брали участь обрані з-поміж себе товариством найдосвідченіші і найавторитетніші козаки («значне військове товариство»), котрих не випадково іменували «радним (від поняття «радити» – В. С.) товариством»¹⁸.

Розвиваючи демократичні традиції козацької корпорації, П. Дорошенко водночас вибудував (за зразком Богдана Великого) жорстку вертикаль виконавчої влади. Він позбавив сотенні і полкові козацькі ради права обирати сотників і полковників, а сам призначив генеральних старшин і полковників. Представницька козацька рада володіла тільки прерогативою обрання/переобрання гетьмана. Наприклад, у лютому 1671 р. своїм універсалом призначив овруцьким полковником Р. Чернявського, враховуючи його «військові заслуги»¹⁹.

3. Актуальною проблемою продовжує залишатися з'ясування політичних поглядів гетьмана, органічною складовою яких безперечно є бачення ним змісту й форми васальної залежності козацької України від котрогось із монархів. Аналіз перемовин (1668–1675 рр.) про умови прийняття нею протекції короля, царя чи султана промовляє, що незважаючи на відмінності в деяких аспектах, він за підтримки старшини в ідеалі намагався звести її нанівець, позбавляючи сюзерена права самовільно втручатися у внутрішньополітичне й соціально-економічне життя Гетьманщини. А свої обов'язки відносно нього вбачав тільки у виконанні його розпоряджень вирушати у похід тобто мілітарної повинності. Виразно проявлялася також тенденція до уникнення формулювання у текстах

майбутнього договору поняття «підданства», а відтак і відмови виплачувати данину. У цьому відношенні показовою є заувага генерального писаря Л. Бускевича висловлена у листі (весна 1669 р.) до лівобережного гетьмана Д. Ігнатовича: «Здогадуючись, що багатьох посольство моє до Турків збунтувало, розуміючи, що з **підданством** (виділено мною – В.С.) туди його милість пан гетьман послав мене, проте того не дай Боже, аби ми так нерозсудливо сліпим поспіхом у **турецьке іго шиї свої віддали** (виділено мною – В.С.)»²⁰. Отже, йшлося не про підданство, а про щось інше. М. Крикун висловив слушне припущення, що на березневій раді 1669 р., яка мала ухвалити турецьку протекцію, П. Дорошенко, пояснюючи її сутність товариству, вжив термін «опіка» (доречі зафіксований у його листі до великого візиря Кьопрюмо Агмеда-паші від 22 березня)²¹. Під ним розумів таку форму протекції, що не передбачала підданства, а лише опікування (охорону) й спільні воєнні дії. І це не випадково! Як з'ясували С. Плохій та Н. Яковенко, ще Б.Хмельницький, приймаючи царську протекцію, розглядав її не як підданство, а власне як опіку («крила протекції») в алегоричній формі «орла, який покривав своїми крилами маленьких орлят – козаків і всю «Малу Русь»»²². І цієї мети П.Дорошенко досягнув: великий візир пішов назустріч його клопотанням і з узгодженого тексту договору (літо 1669 р.) вилучалася стаття про «підданство» Війська Запорозького й виплату ним данини султану. В грамоті Мегмеда IV підкреслювалося, що він посилає «...до вас бунчук і знамено **не на підданство** (виділено нами – В. С.), а лише на знак приязні і на пострах ворогам вашим... І прийняв вас усіх людей, щоб земля ваша у спокої була і щоб ніхто не спустошував...»²³. І саме такої форми протекції домагався гетьман від монархів Речі Посполитої та Московії.

4. П. Дорошенко безсумнівно належав до плеяди видатних державних діячів Гетьманщини. Діючи у надзвичайно складних умовах її роз'єднаності та постійної потужної експансії з боку Речі Посполитої, Московії та Криму, послідовно проводив політику на досягнення стратегічної мети: витворення самостійної соборної держави у складі усіх тогочасних етноукраїнських земель. Однак, прямуючи до неї, зважено оцінюючи власні сили й зловісну роль геополітичного чинника (прагнення монархів вище згаданих держав не допустити утвердження незалежності козацької країни та підпорядкувати її своїй владі), як проміжний етап розглядав здобуття статусу номінальної протекції (у кращому варіанті – для всієї козацької України, а в гіршому – лише для Правобережної Гетьманщини). При цьому, коли йшлося про стосунки з Річчю Посполитою, як правило, добивався від короля й польського сейму припинення порушень національно-релігійних прав і свобод українського населення, котре проживало за межами Української держави.

Уже перше посольство відправлене ним на початку березня 1666 р. на Варшавський сейм мало клопотатися не тільки про поновлення статей Зборівського договору, але й припинення утисків православній Церкві, її духовенству й православним русинам, які мешкали на теренах Корони та Великого Князівства Литовського²⁴. Як вияснив Т. Чухліб, у листі до польного гетьмана Я. Собесько-

го (квітень 1668 р.) П.Дорошенко докоряв польській стороні за те, що вона порушила «правдиву» Гадяцьку угоду 1658 р.²⁵. У наступні роки він неодноразово домагався від Варшави реалізації її статей як неодмінної умови українсько-польського примирення. Так, у «Супліці» від 11 червня 1669 р. послам на елекційний сейм зустрічаємо поєднання вимог легітимації «відмежування» козацької України (у складі половини Подільського, Київського і Брацлавського воєводств), де б влада перебувала у руках Війська Запорозького, з вимогами ліквідації «згідно пактів Гадяцьких» унії, створення окремого трибуналу для руського населення на теренах, «...де тільки релігія Руська і церкви її перебувають», надання православним особам місць у сенаті і посад у земських урядах, відкриття академій і шкіл «руських», вживання «руської мови» у листуванні з гетьманом Війська Запорозького тощо²⁶.

Ці положення були значно поглиблені і доповнені новими в інструкціях послам від 13 жовтня 1669 р., 20 травня і 12 жовтня 1670 р. Зокрема, аналіз першої з них промовляє, що основна увага приділялася розв'язанню проблем національно-релігійного характеру. Насамперед, вони мали домагатися ліквідації унії й припинення утисків кривд православної Церкви («Матері нашої») як основних причин кровопролиття «польського і руського народів», повернення відібраних у неї храмів і монастирів та поновлення усіх привілеїв, урівняння у правах православного духовенства з католицьким тощо. Отримали повноваження клопотатися про надання привілею академії у Києві, відкриття колегіуму у Гощі, дозволу «нашим професорам і майстрам вчити по-грецьки й по-латині...», необхідність використання «руської мови» у діловодстві Корони й Литви, а також виокремлення й відмежування території Війська Запорозького у складі Подільського воєводства по м.Меджибіж, Київського й Брацлавського «повністю по Горинь з повітом Пінським, Мозирським, Річицьким...»²⁷.

Інструкція послам на Острозьку комісію від 20 травня 1670 р. відзначалася більшою радикалізацією й чіткістю формулювання вимог, які охоплювали всі головні аспекти соціально-політичного життя козацької України (включаючи Лівобережжя) та національно-релігійного – руського населення Речі Посполитої. Так, вперше було підкреслено рівність прав руського і польського народів: «у спільній Вітчизні спільні права, вольності і прикраси мають належати навзаєм обом народам...». Чи не вперше витворена Військом Запорозьким держава в офіційній документації була названа «Україною» і саме це її означення (а не термін «Військо Запорозьке») домінує в цьому документі. Знову повторялася вимога «...омеження України в Київському, Чернігівському й Брацлавському воєводствах, **виділення від Корони** (виділено нами – В.С.), яке замикається в тих воєводствах», де «...ніколи не повинні бути війська коронні та литовські, не мати собі жодних зимових (постоїв – В.С.), і не належатиме їм доправлятися хлібів у повітах, що до України належать». Гетьман України мав підлягати виключно владі короля і не підпорядковуватися розпорядженням великого коронного гетьмана. Наголошувалося на необхідності ліквідації унії й урівняння у правах православної Церкви з католицькою тощо.

Власникам маєтків заборонялося прибувати до них і посилати туди урядників і слуг. Могли лише кожного року направляти своїх представників, котрі уповноважувалися збирати, «згідно до зопільної ухвали й постанови, собі чинш зі своїх добр від посполитих людей»²⁸.

Показово – нова інструкція посольству до короля й Речі Посполитої (12 жовтня 1670 р.) традиційно повторювала усі головніші постулати попередніх, проте на окремих акцентувала особливу увагу. Серед них насамперед названо вимогу (а не прохання) встановити кордон між Україною з одного боку, Коронаю й ВКЛ з другого, що мав проходити по м. Меджибіж і р. Горинь у Короні та по межах Пінського, Мазирського і Річицького повітів ВКЛ. Наголошувалося на потребі негайного урівняння православних міщан з католицькими у правах брати участь у роботі спільних магістратів (чи у створенні власних магістратів?), фундацій двох академій, гімназій і шкіл (у кількості «скільки їх буде потрібно») та друкарень тощо. Новим пунктом стала відмова власникам маєтків та їхнім слугам збирати раз у рік чинш у своїх українських володіннях²⁹.

5. П. Дорошенко виявився єдиним гетьманом, котрий після смерті Богдана Великого проводив таку ж виважену соціально-економічну політику, спрямовану на визнання революційних завоювань поспільства й козацтва. По-перше, він заборонив постої жовнірів польської армії, від безчинств яких ті постійно потерпали. По-друге, припинив збір податків з населення Гетьманщини до польської скарбниці. По-третє, відмовив власникам маєтків та їхнім урядникам з'являтися до українських маєтків для збору з посполитих податків, зокрема чиншу раз у рік під тим приводом, що козаки «...жодним чином у послушенстві і підданстві панам бути не можуть» і, коли ті прибудуть до них, то їх повбивають³⁰. По-четверте, посполиті продовжували користуватися особистою свободою, правами власності на землю й сільськогосподарські угіддя, вільної торгівлі, займатися ремеслами і промислами, вступати до козацького стану тощо. Як констатував на рубежі 60-х – 70-х рр. XVII ст. анонімний автор трактату «Думка певної особи» (належав до польської еліти), «Поборів, подимних і такого роду податків і не згадує! А якщо й випадє податок який за універсалом гетьманським чи полковницьким раз на рік, щонайбільш – два (податки) на тих, котрі не ходять на війну, через нездатність або, наприклад, на ремісників чи торгових людей, і то не перевищить цей податок десятка з лишком золотих на рік, хоч би з найбагатшої особи. А жодного іншого тягару на люд посполитий ніколи не буває...»³¹.

Отже, діяльність Петра Дорошенка яскраво засвідчує той факт, що він належав до плеяди найталановитіших володарів булави Гетьманщини середини XVII – 60-х рр. XVIII ст. Формат його постаті, як державотворця, не багато в чому поступався Богдану Великому. Інше питання, що йому випало очолювати козацьку Україну у трагічний період її занепаду й глибокої кризи. Він зробив усе, що зміг, аби врятувати її цілісність і домогтися самостійності, однак експансія Речі Посполитої й Московії, інтриги кримської знаті, непослідовність султана звели нанівець його зусилля й змусили капітулювати. Правобережна

Гетьманщина загинула, як і полягло щонайменше 90% її населення, котре захищало свободу і незалежність України.

Примітки:

¹ Степанков В. Українська революція XVII ст.: проблема термінології / Валерій Степанков // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – Т.25: На пошану професора І. С. Винокура. – С. 443-455.

² Чухліб Т. «Руїна» Гетьманщини чи боротьба за утвердження Української козацької держави? (Спроба започаткувати наукову дискусію щодо одного історичного терміну) / Тарас Чухліб // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К.: Інститут історії України НАНУ, 2004. – Вип. 4. – С. 473-506.

³ Гетьман Петро Дорошенко та його доба в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 350-річчя початку гетьманування Петра Дорошенка, з ініціативи Володимира Володимировича Кривошеї та на вшанування його світлої пам'яті 16 жовтня 2015 р., м. Київ / Упорядник Є. М. Луняк; Музей гетьманства. – Ніжин: НДІ ім. М. Гоголя, 2015. – 362 с.

⁴ Задорожна О. Студенти Київського колегіуму 1630–1650-х років / Оксана Задорожна // 350-lecie unii Hadziackiej (1658–2008) / Pod red. Teresy Chynczewskiej-Hennel, Piotra Krolla i Mirosława Nagielskiego. – Warszawa: Wyd. D i G, 2008. – S. 368.

⁵ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі – Акты ЮиЗР). – СПб., 1875. – Т. VIII. – С. 71.

⁶ Цит. За Костомаров Н. И. Руина / Н. И. Костомаров // Его же. Исторические монографии и исследования. – СПб: Типография М. М. Стасюлевича, 1905. – Кн. VI. – Т. 15. – С. 239.

⁷ Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. – К., 1852. – Т. IV. – С. 461.

⁸ Архів головний актів давніх (далі – АГАД) (Варшава). – Ф. 358. – Спр. № 3036. – Арк. 196.

⁹ Сломій В. Петро Дорошенко. Політичний портрет / В. Сломій, В. Степанков. – К.: Темпора, 2011 р. – С. 92-94.

¹⁰ Національна бібліотека України НАН України ім. В. Вернадського (далі – НБУ) (Київ) ІР. – Ф. II. – Спр. № 15422. – Арк. 107.

¹¹ Акты ЮиЗР. – СПб., 1869. – Т. VI. – С. 112-118, 145-146, 150; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності / Дмитро Дорошенко. – Нью-Йорк: Видання Української Вільної Академії Наук у США, 1985. – С. 87-92.

¹² НБУ ІР. – Ф. II. – Спр. № 13886 (брак пагінації); Акты ЮиЗР. – Т. VIII. – С. 138; СПб., 1878. – Т. IX. – С. 43.

¹³ НБУ ІР. – Ф. I. – Спр. № 15418. – Арк. 6-9; Акты ЮиЗР. – СПб. 1869. – Т. VI. – С. 82-83, 88.

¹⁴ Акты ЮиЗР. – Спб., 1882. – Т. XII. – С. 289.

¹⁵ Бібліотека Баворовських (далі – ББ). ВР. – Спр. № 255. – Арк. 12-13 зв.: Бібліотека Національна (далі – БН) (Варшава). ВМФ. – № 2227; Бібліотека музею Чорторийських (далі – БМЧ) (Краків). ВР. – Спр. № 844. – Арк. 27-29, 33-38; БН. ВМФ. – № 21029; Дорошенко Д. Назв. пр. – С. 328-337.

¹⁶ Kluczycki F. Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego / F. Kluczycki. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1880. – Т. I. – Cz. 1. – S. 623-624; Дорошенко Д. Назв. пр. – С. 334-335.

¹⁷ ББ ВР. – Спр № 255. – Арк. 12-12 зв.

¹⁸ Grabowski A. Ojczyście spominki / A. Grabowski. – Kraków: Nakładem Józefa Surscera, 1845. – Т. II. – S. 303.

¹⁹ ББ. ВР. – Спр. № 255. – Арк. 14.

²⁰ Акты ЮиЗР. – Т. VIII. – С. 153.

²¹ Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року / Микола Крикун // Його ж. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Статті і матеріали. – К.: Критика, 2006. – С. 269, 281.

²² Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / Сергій Плохій. – К.: Критика, 2005. – С. 403-409; Яковенко Н. «Господарі Вітчизни»: уявлення козацької та церковної еліти Гетьманату про природу, репрезентацію і обов'язки влади (друга половина XVII – початок XVIII ст.) / Наталія Яковенко // *Maiera e il suo tempo storia, cultura, società.* – Alessandria, 2004. – С. 20-22.

²³ БМЧ ВР. – Спр. № 2577. – Арк. 46; БН ВМФ. – № 11011; Державний архів у Гданську. – Ф. Кореспонденція м. Гданська після 1525 р. – Спр. № 300, 53/105. – Арк. 253; Акты ЮиЗР. – Спб.: Тип. Эттангера, 1878. – Т. IX. – С. 131, 173-174; Дорошенко Д. Петро Дорошенко... – С. 258-261.

²⁴ Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь на неї короля Яна Казимира / Микола Крикун // Його ж. Між війною і радою... – С. 216-217.

²⁵ Чухліб Т. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1650-ті – початок 1680-х рр.) / Тарас Чухліб. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – С. 36.

²⁶ АГАД. – Ф. 357. – Спр. № 33/46. – Арк. 2-4; Крикун М. Інструкції послам Війська Запорозького на елекційний та коронаційний сейми 1669 року / Микола Крикун // Його ж. Між війною і радою... – С. 283-301.

²⁷ АГАД. – Ф. 357. – Спр. № 33/46. – Арк. 6-13; Мицик Ю. Проблема унії в дипломатичних інструкціях гетьманів України до уряду Речі Посполитої (середина – друга половина XVII ст.) / Юрій Мицик // *Warszawskie zeszyty Ukrainoznawcze.* – Warszawa, 1997. – Т. IV-V. – S. 100-101.

²⁸ Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у 10 т. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т. 3.: Битва за Козацьку державу. – С. 340-346.

²⁹ АГАД. – Ф.4. – Спр. № 25. – Арк. 58-63.

³⁰ Там само. – Арк. 60-61 зв.

³¹ Мицик Ю. Козацька держава очима поляка / Юрій Мицик // Київська старовина. – 1993. – № 4. – С. 5.

Отримано: 09.10.2016 р.

Віктор Горобець

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ДОБУ ГРОМАДЯНСЬКИХ ВІЙН Й ІНОЗЕМНИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.: ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ ТА СОЦІАЛЬНА РИТОРИКА

Історична доба, що закріпилася в історичній пам'яті українців і частково вітчизняній історіографії (до слова, не вповні коректно – але про це згодом) під промовистою назвою «Руїни», являє собою один з найбільш кризових етапів розвитку Української держави раннього Нового часу. Етап, що позначився масштабними збройними протистояннями, наслідком яких стали величезні демографічні втрати, масштабні руйнування господарства й інфраструктури, деградація державних і соціальних інститутів, втрата Україною перспектив для повноцінної розбудови самобутньої козацької державності.

У сучасній історіографії по-різному окреслюються хронологічні межі цього явища (найбільш хронологічно широко – кінець 50-х – початок 80-х рр. XVII ст.), як і гостро дебатується питання коректності вживання самого публіцистичного терміну «Руїна» для наукового означення складного історичного процесу. Зокрема, декілька років тому з відповідною критикою виступали В. Горобець і Т. Чухліб (кожен окремо, з власних позицій), а підставою для актуалізації дискусії став вихід у світ книг петербурзької дослідниці Т. Яковлевої (Таїрової), де і в назві, і в змісті роботи активно педалювалась саме ця історична метафора. Причому, принципово важливим для опонентів Т. Яковлевої (Таїрової) був не стільки факт привнесення публіцистичного звучання в академічну історіографічну проблему, скільки підсвідоме зміщення акцентів у розумінні самої суті історичного явища. Мало того, що термін «Руїна» вже апріорі заперечує наявність хоч би тактичного розвитку, розвитку окремих сфер й елементів державності, так ще й опосередковано прищеплює ідею іманентності явища руйнації української державності, руйнації здобутків визвольних змагань¹.

Насправді ж, умовно кажучи, «Руїна»², включала в себе й елементи громадянського протистояння, в тому числі й громадянської війни, але значно вагомішими в контексті наслідків конфлікту були все ж іноземні інтервенції.